

Юридичні науки

Стрижак Радіон Олегович

студент

Інституту прокуратури та кримінальної юстиції

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Осмутьська Людмила Русланівна

студент

Інституту прокуратури та кримінальної юстиції

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ГЕНЕЗА ІНСТИТУТУ ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ ТА НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ

***Анотація.** Розглянуто тримання під вартою як один з видів запобіжного заходу. Розкрито його значення у кримінальному провадженні та визначено винятковість його застосування. Встановлено проблематику призначення даного запобіжного заходу, були зазначені конкретні приклади, що підтверджують актуальність проблеми застосування даного запобіжного заходу.*

***Ключові слова:** тримання під вартою, запобіжний захід, правомірне застосування, попереднє ув'язнення, права людини, покарання.*

Постановка проблеми. Сліди застосування тримання під вартою і як запобіжного заходу, і як самостійного покарання простежуються ще з історичних часів усього людства та Української держави загалом. І це не дивно, бо тримання під вартою – є універсальним засобом у будь-якому своєму прояві. З розвитком людства відбувалась і еволюція застосування цього запобіжного заходу, і хоча, звичайно, ми не можемо стверджувати, що зараз він знаходиться на максимально достойному рівні як інструмент

забезпечення діяльності правосуддя, проте порівнюючи з тим, що означало це поняття пару століть назад можна впевнено стверджувати, що людство досягло прогресу.

Проте дане питання і досі залишається актуальним, бо незважаючи на існування певних стандартів закріплених у міжнародних правових актах, у процесуальному законодавстві, у законах країн, вони і досі не дотримуються правоохоронними органами. І це є надзвичайно проблематичним, адже запобіжні заходи самі по собі є хоча і допустимим, але обмеженням прав людини. А недотримання їх стандартів говорить про панування хаосу та гноблення інституту прав людини в системі.

Ступінь розробленості проблеми. Питання, пов'язані із історією та застосуванням запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою у всі часи були під мікроскопом у багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених. Серед них можна виділити: Бушну Н.В., Орлова Р.В., Белоусова Ю.Л., Гнатовського М.М., Федорова А.Л. Кістяковського А.Ф. і т.д. Однак незважаючи на значні доробки науковців ця проблема залишається актуальною.

Метою статті є висвітлити окремі аспекти з історії виникнення інституту тримання під вартою, проаналізувати поняття та особливості застосування цього запобіжного заходу, викладеного в чинному Кримінальному процесуальному кодексі України, а також розглянути належність дотримання стандартів застосування тримання під вартою в Україні.

Виклад основного матеріалу. Конституція України регламентує право кожної людини на свободу і особисту недоторканність [1, ст. 29].

Відповідно до чинного Кримінального процесуального кодексу України тримання під вартою є винятковим запобіжним заходом, який застосовується виключно у разі, якщо прокурор доведе, що жоден із більш

м'яких запобіжних заходів не зможе запобігти ризикам, передбаченим Кодексом [2].

Поняття тримання під вартою в кодексі не зазначено, проте його можна визначити як винятковий запобіжний захід, який полягає в позбавленні волі особи на обмежений строк під час досудового слідства та провадження в суді першої інстанції. Воно вважається найсуворішим запобіжним заходом, оскільки в переліку зазначеному в ст. 176 КПК займає останню позицію. Його призначають лише за умови, що будь-який інший захід не буде визнаний достатньо ефективним для забезпечення неможливості ухилення слідства особою. Також він призначається лише на певний строк, передбачений КПК.

Щодо самого тримання під вартою, в Законі України «Про попереднє ув'язнення» зазначається, що воно здійснюється лише на принципах неухильного додержання Конституції України, вимог Загальної декларації прав людини, міжнародних правових норм і стандартів поводження з ув'язненими. Особи утримуються в слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби України, на гауптвахтах Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, в ізоляторах тимчасового тримання. Особи, щодо яких обрано запобіжний захід у виді тримання під вартою, підлягають обшуку, медичному огляду, взяттю відбитків пальців, фотографуванню; речі, які є при них, передачі та посилки на їх ім'я підлягають огляду, а листи — перегляду. Затриманим заборонено мати при собі цінні речі та гроші. Взятих під варту тримають у загальних чи маломісних камерах. Повнолітні обвинувачені у виняткових випадках підлягають перебуванню в одиночних камерах. Особи, які перебувають в місцях попереднього ув'язнення мають права та обов'язки встановлені законодавством.

Чимало заяв до ЄСПЛ стосуються умов тримання ув'язнених, що є надзвичайно важливою проблемою не тільки в Україні але і у світі.

Виходячи з практики Європейського суду в межах статті 3 Конвенції кожна затримана, заарештована особа, особа, що знаходиться під вартою, має утримуватися в належних умовах, які відповідають принципам поваги людської гідності. Відомим прикладом порушення цієї норми є рішення «Харченко проти України» 2011 р. Справа полягає в тому, що заявника більше двох років утримували в переповнених камерах з неналежною вентиляцією, неадекватним опаленням у холодну погоду, відсутнім гарячим водопостачанням, тобто у жорстких побутових умовах, які не відповідають навіть мінімальним стандартам. Відбувались спори з Урядом про розмір житлової площі, належної на одного ув'язненого, але все ж Європейський Суд визнав позов дійсним.

Також варто зазначити, що важливим питанням є надання належної медичної допомоги. На жаль, з цього приводу теж існує чимала кількість порушень і рішень Європейського Суду з прав людини. Держава повинна дбати про належне забезпечення охорони здоров'я та добробуту осіб, узятих під варту, зокрема, шляхом надання їм необхідної та достатньої медичної допомоги. Суттєве питання розглядалось велику кількість разів, як приклад, у рішенні «Похлебін проти України» » Суд встановив відсутність належної медичної допомоги заявнику, враховуючи суттєве погіршення його стану здоров'я під час його знаходження під вартою, в тому числі часткову втрату здатності рухатися внаслідок загострення туберкульозу.

Це лише декілька порушень прав людини, з якими кожний день стикаються особи, що перебувають під вартою. До них можна додати застосування засобів стримування, порушення стандартів ефективного розслідування скарг, порушення умов утримання окремих категорій осіб, примусове годування осіб, що вдалились до голодування і т.д. Особи з тисячами скарг звертаються до вищих судових установ, проте далеко не всі вони розглядаються. Це свідчить про необхідність удосконалення системи,

звернення уваги масовості на проблеми затриманих та забезпечення належного покарання порушникам цих стандартів.

Як зазначалось у вступі, історія тримання під вартою бере свій початок ще декілька століть назад, щоправда, тоді цей запобіжний захід мав свої особливості, які, на нашу думку, не є правовими. Згадка про цей термін міститься в Соборному Уложенні 1649 р., відповідно до якого, тримання під вартою було головним видом запобіжних заходів, застосовувалось старостами та воєводами і тривало в середньому 3-4 роки (проте зазначено і про випадки, коли строк ув'язнення тривав 10-13 років) [3, с. 242].

Науковець І.Л. Петрухін у своїх дослідженнях зазначає про різні випадки із довготривалим ув'язненням, а також про ситуації за яких утримувались під вартою не самі підозрювані, а невинні прості люди з метою шантажувати їх панів. Достатньо великі терміни тримання за дрібні правопорушення призводили до постійних спроб реформування системи, які залишались безуспішними. Врешті-решт влада прийняла заходів щодо заборони висвітлення офіційної статистики тримання під вартою осіб [4, с. 256].

Імператриця Катерина II 30 червня 1797 року розробила документ, в якому були зазначені основні положення щодо тримання під вартою. В даному Наказі втілювалась спроба реалізувати судовий порядок розгляду скарг на незаконне тримання під вартою і запровадження неможливості застосування запобіжного заходу без повідомлення особі суті обвинувачення, а також не здійснивши її допит та введення судового порядку розгляду скарг на незаконне тримання під вартою. Це були перші спроби захисту прав людини в кримінальному процесі [5, с. 26].

Наступним документом, який регламентував питання тримання під вартою був прийнятий у 1832 році Звід законів Російської Імперії. В ньому зазначалось, що застосування цього інструменту буде здійснюватися лише до осіб, які вчинили тяжкий злочин (вбивство, розбій, крадіжка).

Застосування тримання під вартою особи відбували у в'язницях з нелюдськими умовами існування, що сприяло на психічний стан людини, тому вона була згодна підтвердити усе, що їй скажуть, лише щоб покинути ці жорстокі умови. Послідуючим актом був Статут кримінального судочинства 1864 року, в якому був деталізований порядок застосування. В цьому документі були викладені підстави та умови застосування, вимоги до постанови про взяття під варту, а також було зазначено про можливість оскарження у суді. Проте, незважаючи, на інноваційні ідеї, втілені в цьому акті, строки застосування так і залишались доволі довгими (3-5 років) [6, с. 136].

Наступний період в становленні кримінального процесуального законодавства можна назвати радянським, бо він прийшовся саме на пору Радянського Союзу. З'являється Постанова Народного Комісаріату юстиції РРФСР від 15 грудня 1917 року «Про заходи утримання затриманих і заснування при в'язницях слідчих комітетів, перевірки правильності і законності арешту», в якому пропонується ідея створення тимчасових слідчих комітетів, головним завданням яких буде перевірка законності утримання арештантів [5, с. 29].

У першому радянському Кримінальному процесуальному кодексі 1922 р. було звужено межі правозастосування. Зазначалось, що будь який запобіжний захід мав місце лише після залучення особи до справи як обвинуваченого, запобіжний захід міг бути змінений або скасований, а також, зо запобіжний захід можна застосовувати лише за підстав побоювання того, що особа буде ухилятися від слідства або за наявності достатніх підстав так вважати. Даний кодекс весь час зазнавав змін та доповнень, одним з таких, став додаток, який зобов'язав прокурора підвищити особисту відповідальність за дотриманням законності. КПК тодішнього РРФСР змінювались, а разом з ними зазнавали поправок і норми щодо тримання під вартою, яке в той час було широко застосованим.

Висновок. Тримання під вартою – це не лише один із запобіжних заходів, це інструмент забезпечення правозастосування, в якому, на жаль, знайшло місце і для порушень прав людини. Незважаючи на давню історію цього засобу, його так і не навчилися використовувати з мінімальними обмеженнями для людей, про що свідчать приклади з рішень ЄСПЛ. Україна є однією з держав-лідерів, за випадками порушень ст. 3 ЄКПЛ, а це свідчить про те, що потрібно підіймати правову культуру та свідомість населення, особливо, серед працівників правоохоронних органів, які допускають ці порушення замість того, щоб боротись з ними.

Література

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. 1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр2>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
3. Бушная Н.В. Проблемы применения мер процессуального принуждения в стадии предварительного расследования: дис. к.ю.н.: спец. 12.00.09/ Н.В. Бушная. Волгоград, 2005. 242 с.
4. Петрухин И.Л. Неприкосновенность личности и принуждение в уголовном процессе / И.Л. Петрухин // Институт государства и права. М.: Наука, 1989. 256 с.
5. Орлов Р.В. Применение заключения под стражу в качестве меры пресечения на предварительном расследовании в российском уголовном судопроизводстве: автореф. Дис. к.ю.н., спец.: 12.00.09 / Р.В. Орлов. Иркутск, 2008. 26-29 с.
6. Петрухин И.Л. Неприкосновенность в уголовном процессе / И. Л. Петрухин // Институт государства и права. М.: Наука, 1989. 136 с.